

Jiliková, Jaroslava

Prace nad bibliografią historii techniki na ziemiach Czechosłowacji

---

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 27/1, 77-90

1982

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jaroslava Jilková
(Praha)

PRACE NAD BIBLIOGRAFIĄ HISTORII TECHNIKI W CZECHOSŁOWACJI

Na początku bieżącego stulecia nie tylko w Czechach, lecz zapewne także nigdzie indziej za granicą, nie było jeszcze systematycznych opracowań bibliograficznych poświęconych historii techniki. Zresztą nie prowadzono również na szerszą skalę systematycznych badań w dziedzinie historii techniki. Co prawda zdawano sobie już wówczas w pełni sprawę, jak potężny wpływ w XIX w. wywarła technika na rozwój przemysłu, a tym samym i gospodarki, lecz naukowe badania historyczne z tego zakresu dopiero zaczęto organizować. Oczywiście, już i przedtem wydano wiele znaczących prac z historii techniki, lecz były to inicjatywy indywidualne, brakowało bowiem w tej dziedzinie koordynacji pracy naukowej. Dopiero na przełomie pierwszego i drugiego dziesięciolecia XX w. historia techniki powoli zaczyna się konstituować jako nowa gałąź nauki; powstają poświęcone jej specjalne czasopisma oraz zaczynają ukazywać się bardziej systematyczne przeglądy literatury z zakresu tej nowej dziedziny badań. Wkrótce potem Amerykanin — A. G. S. Josephson — opublikował swą znakomitą bibliografię historii techniki światowej, która na 500 stronach dużego formatu zarejestrowała niemal wszystkie angielskie, amerykańskie, niemieckie, francuskie i inne publikacje poświęcone historii przemysłu i techniki¹, stając się na wiele lat wzorem tego rodzaju pracy. Następne, bardziej kompletne, przeglądy literatury poświęconej historii techniki ukazały się w fachowych czasopismach dopiero po pierwszej wojnie światowej².

Opracowanie Josephsona było tym bardziej godne uwagi, że na początku XX w. nawet ówczesna literatura techniczna nie miała systematycznej bibliografii na skalę międzynarodową. W niektórych krajach dopiero powstawały przeglądy wydanej tam literatury technicznej. Podobnie było w Czechach, gdzie w 1891 r. okoliczności związane ze słynną jubileuszową

¹ Josephson, A. G. S. *A list of books on the history of industry and industrial arts*. Chicago 1915.

² Feldhaus, F. M. - Klinckowstroem. Ć.: *Bibliographie der erfindungsgeschichtlichen Literatur*. W: *Geschichtsblätter für Technik und Industrie*, 10, 1923, str. 1—21; również archiwum Narodowego Muzeum Technicznego, zbiór rękopisów nr inw. 1285.

wystawą skłoniły Jindřicha Mareša do zarejestrowania wszystkiego, co czescy autorzy napisali dotąd w dziedzinie techniki. Jego całkiem udana praca *Látka k diagramu vývoje české technické literatury* powstała w panującej wówczas atmosferze walki o równouprawnienia narodowe Czechów³. Po dziesięciu latach J. Jindra uzupełnił pracę Mareša nowymi danymi i wydał w 1902 r. książkę pod tytułem *Česká literatura technická*. Wreszcie po następnych dziesięciu latach po raz drugi materiał ten dopełnił Karel Nosovský w publikacji zatytułowanej *Doplňek knihy inž. J. Jindry Literatura technická*⁴. Prace powyższe w momencie swego powstawania nie zajmowały się co prawda specjalnie historią techniki, były bowiem poświęcone przede wszystkim współczesnej literaturze technicznej, tym niemniej stanowią one cenne materiały bibliograficzne również w odniesieniu do historii postępu technicznego w Czechach w drugiej połowie XIX w. Niestety, w następnych latach nie kontynuowano już wydawania tego rodzaju zestawień literatury technicznej.

Informacje o wcześniejszej czeskiej literaturze technicznej można uzyskać również — korzystając z niektórych wydawanych na przełomie XIX i XX w. katalogów bibliotek technicznych i przemysłowych. I tak np. w 1898 r. ukazał się *Katalog c.k. vysokých škol technických v Praze*⁵, a w 1900 r. biblioteka Jednoty k povzbuzení průmyslu v Čechách wydała drugi tom inwentarza swego księgozbioru za lata 1878—1900⁶. W 1903 r. opublikowano także specjalny katalog tej biblioteki w opracowaniu K. C. Neumanna i J. Liera pt. *Katalog cukrovarecké knihovny*⁷. Wartościowy materiał źródłowy stanowi również *Katalog knihovny c.k. české vysoké školy technické v Brně*⁸ oraz *Katalog knihovny Spolku posluchačů inženýrství na c.k. české vysoké škole technické v Praze*⁹.

Należy w tym miejscu odnotować osiągnięcia bibliografów niemieckich — zamieszkałych w Czechach. Podjęli oni próbę opracowania bibliografii, którą przy odrobinie dobrej woli można już uznać za bibliografię historii techniki. Grono niemieckich historyków w Czechach zaczęło mianowicie — poczynając od 1887 r. — niezwykle aktywnie i w sposób dobrze zorganizowany zaj-

³ W: *Technický obzor*, 3, 1895, s. 56—57, 73—74, 91—92, 109—110. Patrz również Mareš, J.: *Diagram vývoje literatury inženýrské v našem století*. W: „*Technický obzor*”, 3, 1895, s. 189—190.

⁴ Dodatek za lata 1903—1912. Praha 1913.

⁵ W r. 1905 praca ta wyszła z dodatkiem do r. 1903: *Nachtrags-Katalog der Bibliothek der k.k. technischen Hochschulen in Prag für die Jahre 1894—1903*. Odnośnie początków czeskiej technicznej literatury należy także sięgnąć do *Katalogu Knihovny Jednoty ku povzbuzení průmyslu v Čechách*. (Praha 1864) oraz do jego uzupełnienia z 1879 roku.

⁶ Drugi dodatek do *Katalogu knihovny Jednoty k povzbuzení průmyslu v Čechách v Praze*, za lata 1878—1900. Praha 1900.

⁷ *Katalog cukrovarecké knihovny v bibliotéce Jednoty ku povzbuzení průmyslu v Čechách. Dle stavu z r. 1903*. Praha 1903.

⁸ Brno 1907.

⁹ Praha 1912, tom 1.

mować się najnowszą historią przemysłu na terenie Czech. Aby im umożliwić prowadzenie systematycznych badań W. Hieke opracował w 1893 r. doskonałą jak na owe czasy bibliografię pt. *Literatur zur Geschichte der Industrie in Böhmen*¹⁰. Zresztą i dziś to znakomite opracowanie Hiekiego jest równie cenne dla autorów czeskich. Stało się ono przy tym dobrym przykładem dla późniejszych bibliografów głównie dzięki temu, że zawiera nie tylko zestawienia książek, lecz rejestruje także z wielką starannością prace opublikowane w czasopiśmie, a nawet artykuły w gazetach, przez co stanowi do dziś niedościgniony wzór. Należy jednak z ubolewaniem stwierdzić, że w ciągu dwu następnych pokoleń Hieke nie znalazł właściwie w Czechach kontynuatora.

W 1908 r. w Pradze założono Muzeum Techniczne, które w początkowym okresie swej działalności miało zamiar prowadzić m.in. poważną pracę bibliograficzną. Zamierzało ono opracowywać pełne zestawienia czeskiej literatury technicznej i przekazywać je nowo powstałemu Międzynarodowemu Instytutowi Bibliografii Technicznej. Niestety, podejmując się tak trudnego zadania praskie Muzeum Techniczne przeceniło swoje siły. Przy niezwykle szybko rosnącej ilości literatury technicznej okazało się wkrótce niemożliwe opracowanie jej pełnej bibliografii siłami tak małej placówki, w dodatku korzystającej przeważnie z pomocy osób pracujących bez wynagrodzenia. Zresztą wkrótce potem wybuchła pierwsza wojna światowa, która na wiele lat przerwała wszelkie prace w tej dziedzinie. Po wojnie, i powstaniu w 1918 r. Republiki Czechosłowackiej Muzeum Techniczne definitywnie zrezygnowało z opracowywania bibliografii całej literatury technicznej, tym niemniej w latach międzywojennych podejmowało kilka razy próby rozpoczęcia prac nad bibliografią historii techniki. Po 1927 r. w muzeum przystąpiono do kompletowania kartoteki książek i artykułów z tego zakresu oraz całej literatury poświęconej historii czeskiego przemysłu. Niestety, do książkowego wydania tej kartoteki nie doszło.

Oprócz Muzeum Technicznego od 1928 r. bibliografią historii nauki i techniki zajmowała się również Komisja Historii Nauk Matematyczno-Przyrodniczych i Technicznych (Komise pro dějiny realných a technických věd), działająca przy Akademii Pracy im. Masaryka. Najbardziej aktywnym członkiem tej komisji był Quido Vetter, profesor historii matematyki na Uniwersytecie Karola w Pradze, który zorganizował zakrojoną na szeroką skalę akcję przeszukiwania różnych starych bibliotek. Z biegiem lat zgromadzono w ten sposób 11.000 zapisów na specjalnych kartach, które zgodnie z przyjętym kluczem podzielono na 20 grup, obejmujących nauki ścisłe, przyrodnicze i medyczne oraz historię techniki. Lecz i ten cenny materiał nigdy nie został wydany w formie książkowej; przekazano go do Muzeum Technicznego, gdzie mogli z niego korzystać zainteresowani badacze. Materiały te

¹⁰ Wyszło jako I tom *Beiträge zur Geschichte der deutschen Industrie in Böhmen*.

do dziś znajdują się w archiwum Muzeum Technicznego i nadal z powodzeniem służą osobom zajmującym się tą dziedziną¹¹.

Również w latach międzywojennych nie ukazała się żadna oddzielna bibliografia historii techniki w Czechach. Natomiast od 1905 r. aż do 1941 r. co roku publikowano kolejne tomy *Bibliografie české historie*, w których przynajmniej częściowo uwzględniano literaturę z zakresu historii techniki. Znajdujemy ją w działach zatytułowanych: Historia nauk przyrodniczych oraz Historia gospodarcza i społeczna. Bardzo użyteczne dla korzystających z tej bibliografii są rejestry, obejmujące dziesięciolecia oraz selektywne zestawienia pióra Josefa Klika. Oczywiście nie można wchodzić w zakres niniejszego artykułu, zajmującego się przecież specjalistycznymi bibliografiami z historii techniki, przegląd bardzo wartościowych nawet bibliografii z historii powszechnej.

Dopiero po drugiej wojnie światowej powstały w Czechosłowacji znacznie korzystniejsze warunki do uprawiania historii techniki i przemysłu, a tym samym i dla bibliografii z tej dziedziny. Tym niemniej musiało minąć jeszcze wiele lat, zanim prace w tym zakresie w pełni się rozwinęły i przyniosły owoce w formie opublikowanych bibliografii książkowych.

Istotne zmiany nastąpiły w 1953 r., kiedy Biblioteka Narodowa w Pradze zaczęła wydawać wyczerpujące zestawienia wszelkich publikacji ukazujących się w czasopiśmie, zamieszczając je w comiesięcznie ukazujących się katalogach, które początkowo nosiły tytuł *České časopisy*, a następnie *Články v českých časopisech*. Literaturę słowacką opracowuje Macierz Słowacka (Matica slovenská) w Martinie, która gotowe zestawienia publikuje w katalogach zatytułowanych *Články ve slovenských časopisech*. Bibliografię publikacji książkowych opracowywano już wcześniej, regularnie od 1922 r. lecz ze względu na fakt, że przeważająca część opracowań i artykułów — poświęconych historii techniki i przemysłu — wychodzi w różnych periodykach, dopiero bibliografia zawartości czasopism ma decydujące znaczenie dla dalszej pracy bibliograficznej w tej dziedzinie. W wymienionych, wydawanych co miesiąc katalogach, pojawiła się od 1953 r. nowa, specjalna rubryka pod nazwą: Historia techniki. Artykuły — poświęcone postępowi technicznemu oraz rozwojowi techniki i przemysłu — rejestrowane są w działach: Technika; Przemysł; Historia i archeologia; Numizmatyka; Rolnictwo; Leśnictwo; Transport; Łączność itp.

Katalogi, wydawane przez Bibliotekę Narodową, umożliwiły przystąpienie do nowej formy pracy zainicjowanej przez redakcję czasopisma „Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky”. Periodyk ten ukazywał się, począwszy od 1954 r., jako rocznik nakładem Czechosłowackiej Akademii Nauk. Od trzeciego numeru zaczęto w nim systematycznie zamieszczać dane bibliograficzne o publikacjach z zakresu historii nauk przyrodniczych i techniki,

¹¹ Archiv NTM, fond č. 577, spuścizna Q. Vettera.

zawsze w zasadzie za poprzedni rok. Pracę tę wykonywała L. Kárníková¹², a następnie przez wiele lat A. Lebedová¹³, która w katalogach — wydawanych przez Bibliotekę Narodową — wyszukiwała zapisy odnoszące się do historii nauki i techniki.

Niestety „Sbornik pro dějiny přírodních věd a techniky” przestał wychodzić w 1967 r., po czym na krótko publikowaniem periodycznych informacji bibliograficznych zajęło się czasopismo „Zprávy Československé společnosti pro dějiny věd a techniky při ČSAV”¹⁴. Ale i to czasopismo przestało wychodzić już w 1967 r., wskutek czego przez pewien czas w ogóle nie ukazywały się periodyczne zestawienia bibliografii, odnoszącej się do historii techniki w Czechach.

Tymczasem bardzo owocnie zaczęły się rozwijać prace bibliograficzne w Narodowym Muzeum Technicznym w Pradze. Po upaństwowieniu tej placówki w 1951 r. jej księgozbiór znacznie się powiększył. Do Muzeum włączono m.in. słynną niegdyś bibliotekę Jednoty k povzbuzení průmyslu v Čechách. Ze względu na fakt, że Jednota powstała w 1833 r., tj. w początkowym okresie rewolucji przemysłowej, i że przez długi czas spełniała w Czechach funkcję instytucji kierującej rozwojem przemysłu i techniki, nie może nas dziwić, że w swej bibliotece zgromadziła niezwykle bogaty zbiór literatury czeskiej i zagranicznej poświęconej rozwojowi przemysłu i techniki w XIX w. Dzięki temu od 1951 r. w Narodnym Muzeum Technicznym w Pradze znalazł się niewątpliwie najobszerniejszy retrospektywny zbiór literatury technicznej. Prędzej czy później musiała stąd wynikać konieczność należytego jej opracowania bibliograficznego.

Już w 1952 r. przystąpiono do wypisywania notek bibliograficznych — zarówno z książek, jak i z czasopism. Wkrótce też opracowano system klasyfikacyjny z podziałem na 21 grup, do których zaliczano poszczególne zapisy kartotekowe. Niestety, musiało upłynąć dużo czasu, zanim pierwsze rezultaty tej pracy zostały opublikowane. Dopiero w 1962 r. ukazał się pierwszy tom opracowanej bibliografii, lecz następne wychodziły już szybko jeden po drugim. Do 1968 r. wydano 10 tomów, które objęły około 20.000 zapisów; w kartotekach zaś przygotowano dwa razy tyle.

¹² Kárníková, L.: *Významnější články a stati, vztahující se k dějinám techniky a průmyslové výroby v českých zemích. Česká bibliografie za rok 1954*. W: SPDPVT, 3, 1957, s. 268—271.

¹³ Lebedová, A.: *Česká bibliografie dějin přírodních věd za rok 1954*. W: SPDPVT, 3, 1957, s. 272—281; *Bibliografie českých a slovenských prací za rok 1955. Dějiny přírodních věd*. W: SPDPVT, 4, 1958, s. 271—285; *Česká bibliografie dějin přírodních věd. 1956—1957*. W: SPDPVT, 5, 1959, s. 235—261; *Česká bibliografie dějin techniky. 1956—1957*. W: SPDPVT, 5, 1959, s. 262—279; *Česká bibliografie přírodních věd, lékařství a techniky 1958—1959—1965*. W: SPDPVT, 6, 1960, s. 277—307; 7, 1961, s. 309—332; 8, 1963, s. 245—268; 9, 1964, s. 295—316; 11, 1966, s. 245—252; 12, 1967, s. 317—338.

¹⁴ Lebedová, A.: *Česká bibliografie dějin přírodních věd, lékařství a techniky 1966, 1967*. „Zprávy Čs. společnosti pro dějiny věd a techniky”, č. 8(28), 1967, s. 3—72; č. 13(33), 1969, s. 3—71.

Ponieważ okazało się, że cała tak przygotowana bibliografia historii czechosłowackiej techniki wypełniłaby wiele tomów, podjęto decyzję, że pod autorskim kierownictwem Svatavy Steinerovej będą stopniowo wydawane bibliografie dziejów poszczególnych gałęzi techniki.

W latach 1962—1968 wydano następujące pozycje: *Bibliografie dějin čsl. hornictví*. Praha 1962, 173 ss. Konsultant inż. dr. Jiří Schenk; *Bibliografie dějin čsl. hutnictví*. Praha 1962, 141 ss. Konsultant inż. Ivo Kruliš; *Bibliografie dějin čsl. dopravy pozemní t. 1. Doprava silniční*. Praha 1963, 188 ss. Konsultant inż. František Štýdl; *Bibliografie dějin čsl. dopravy pozemní t. 2. Doprava železniční*. Praha 1963, 207 ss. Konsultant Antonín Ederer; *Bibliografie dějin čsl. vodní dopravy a vodního hospodářství*. Praha 1964, 231 ss. Konsultant inż. Karel Raba, CSc.; *Bibliografie dějin čsl. letectví*. Praha 1964, 131 ss. Konsultant inż. František Štýdl; *Bibliografie dějin čs. cukrovarnictví*. Praha 1965, 185 ss. Konsultant dr inż. Rudolf Kopecký; *Bibliografie dějin čs. pivovarství*. Praha 1966, 241 ss. Konsultant František Hlaváček; *Bibliografie dějin čs. chemického průmyslu a přidružených výrobníků*. Praha 1967, 201 ss. Konsultant dr inż. Jindřich Flek; *Bibliografie dějin čs. fotografie a kinematografie*. Praha 1967, 259 ss. Konsultanci w zakresie fotografii dr Jiří Schlemmer i inż. Karel Paspá, w zakresie kinematografii Jiří Havelka.

Niestety, po roku 1968 r. Narodowe Muzeum Techniczne z przyczyn personalnych dalszych przygotowanych pozycji już nie wydało.

Należy przy tym podkreślić, że te bibliografie historii poszczególnych gałęzi techniki, które opublikowano, wzbudziły duże zainteresowanie specjalistów i stanowią pożyteczny materiał informacyjny dla wielu badaczy. Przy korzystaniu z niniejszych pozycji należy jednak pamiętać, że tytuł pracy nie zawsze w pełni odpowiada jej treści. Bibliografia nie jest również zestawieniem pozycji książkowych i artykułów opublikowanych we wszystkich czasopismach, lecz tylko w tych, które można było znaleźć w zbiorach biblioteki Narodowego Muzeum Technicznego. W innych bibliotekach nie prowadzono poszukiwań, wskutek czego dość duża część literatury technicznej została w zestawieniach pominięta. Również nie wiele uwagi poświęcono literaturze słowackiej. Te niedociągnięcia należy brać pod uwagę korzystając z *Bibliografii dějin techniky* opracowanych w Narodowym Muzeum Technicznym w latach 1962—1968.

Muzeum doskonale zdawało sobie z nich sprawę i dlatego po 1968 r. przystąpiło do przygotowywania nowej serii bibliografii. Nie ograniczono tu już zbieranych materiałów wyłącznie do własnego księgozbioru, lecz w określonym wyborze uwzględniano wszelkie dostępne pozycje książkowe i czasopiśmiennicze z najważniejszych bibliotek czeskich. Wymagało to, oczywiście, znacznie większego nakładu pracy, w związku z czym nie można było utrzymać dotychczasowego szybkiego tempa publikowania spisów bibliograficznych. Mimo to w ramach tej nowej serii przygotowano do druku i wydano wiele interesujących pozycji. Pierwszą z nich była opublikowana w 1971 r.

dwutomowa *Výběrová bibliografie dějin českého hornictví*, zawierająca ponad 6.000 zapisów. Przy okazji należy wspomnieć również o wykazach literatury z zakresu historii górnictwa — opracowanych przez Jerzego Majera i Olę Uhlikovą; jeden z nich ukazał się zresztą także w języku polskim.^{14a} Następnie w 1973 r. wyszła bardzo obszerna również dwutomowa *Výběrová bibliografie dějin českého hutnictví* (4.019). W 1976 r. ukazała się z kolei *Výběrová bibliografie dějin české chemické technologie*. Autorami wszystkich tych trzech prac są Svatava Šteinerová i Jan Kořan.

Obecnie Narodowe Muzeum Techniczne w Pradze ma przygotowaną do druku dwutomową pozycję: *Výběrová bibliografie dějin českého potravinářského průmyslu* (ponad 5.000 zapisów) w opracowaniu Z. Kuttelvašera i M. Čurdovej. Bardzo zaawansowana jest również *Výběrová bibliografie dějin české textilní výroby* (dotąd zarejestrowano już ponad 3.000 zapisów).

W tej serii bibliografii przewiduje się stopniowe opracowywanie retrospektywnych zestawień wszelkich publikacji, zarówno książkowych jak i czasopiśmienniczych, odnoszących się do wszystkich ważniejszych gałęzi techniki. Oczywiście jest to zadanie zaplanowane na wiele lat.

Oprócz bibliografii retrospektywnych Narodowe Muzeum Techniczne przystąpiło w ostatnim dziesięcioleciu do opracowywania i wydawania periodycznych wykazów najnowszej literatury poświęconej historii techniki. Wybrano dosyć skomplikowaną, a tym samym trudną do realizacji koncepcję. Przyjęto mianowicie założenie, że historia techniki wraz z historią produkcji i niektórymi szeroko pojmowanymi problemami gospodarczymi stanowi jedną całość, którą ogólnie można określić jako sferę sił wytwórczych, z tym, że do kompleksu sił wytwórczych zaliczono również poszczególne dziedziny nauk ścisłych i przyrodniczych, historię placówek naukowych działających w tej dziedzinie, instytutów naukowo-badawczych, szkolnictwa technicznego oraz zawodowego itp.

W ten sposób powstała seria wydawanych corocznie bibliografii, rejestrujących literaturę publikowaną na terenie Czech w ciągu minionego roku. Otrzymała ona nazwę *Dějiny výrobních sil v české historické práci*. Wbrew pierwotnym oczekiwaniom okazało się, że dorobek piśmiennictwa w tej dziedzinie jest nader bogaty, zwłaszcza gdy bez ściślejszej selekcji włącza się do wykazu artykuły z różnych periodyków regionalnych. W związku z tym do bibliografii trzeba wciągnąć corocznie ponad 2.500 pozycji.

^{14a} Majer, J.: *Badania nad dziejami kultury materialnej w zakresie górnictwa w Czechosłowacji w latach 1945—1970*. „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 18, 1970, s. 563—586; tenże: *Bilance výzkumu v dějinách českého a slovenského hornictví v letech 1945—70*. „Dějiny věd a techniky”, 3, 1970, č. 4, s. 215—226; tenże: *Výzkum v dějinách českého a slovenského hornictví v letech 1971—73*. [W:] *Studie z dějin hornictví* 5. Praha 1974, s. 9—14; Uhlikova, O.: *Výběrová bibliografie dějin čsl. hornictví za léta 1971—73*. [W:] *Studie z dějin hornictví* 5. Praha 1974, s. 245—265; taž: *Výběrová bibliografie čs. hornictví za léta 1974—76*. W: *Studie z dějin hornictví* 10. Praha.

Niestety, w tej sytuacji, przy występujących trudnościach poligraficznych wydawanie poszczególnych numerów znacznie się opóźnia i wszystkie bibliografie ukazują się z dużym — nawet kilkuletnim — opóźnieniem w stosunku do roku, który rejestrują.

Dotychczas wydano następujące zestawienia bibliograficzne: *Dějiny výrobních sil v české historické práci* 1970, 431 ss., 2.521 pozycji; *Dějiny výrobních sil v české historické práci* 1971, 429 ss. 2.742 pozycji; *Dějiny výrobních sil v české historické práci* 1972, 385 ss., 2.577 pozycji (z dodatkami za lata 1970 i 1971); *Dějiny výrobních sil v české historické práci* 1973, 387 ss., 2.682 pozycje. Autorami wszystkich wydanych opracowań są František Jílek i Jaroslava Jílková (przy opracowywaniu niektórych tomów współdziałały także inne osoby). Obecnie w druku znajduje się tom rejestrujący literaturę wydaną w 1974 r. Poza tym autorzy przygotowali już kilka następnych roczników, które są jeszcze uzupełniane i czekają na możliwość druku.

Omówione publikacje bibliograficzne nawiązują w pewnej mierze do periodycznych bibliografii historii techniki czeskiej, które w latach 1956—1967 regularnie zamieszczała — jak już wspomniano — „Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky”, a następnie „Zprávy Československé společnosti pro dějiny věd a techniky”. Obecnie jednak rejestruje się literaturę w znacznie szerszym zakresie aniżeli wówczas.

W latach powojennych w Czechosłowacji podejmowano również kilkakrotnie próbę opracowania nowszej literatury z historii techniki, przeważnie z okresu kilku kolejnych lat. Dodatkową zaletą tych wydanych opracowań jest to, że przeważnie przygotowywano je z myślą o czytelnikach zagranicznych i dlatego zostały one opublikowane w różnych językach. Wymieńmy choćby niektóre z nich: L. Nový, *Histoire des sciences naturelles et de la technique w: 25 ans d'historiographie tchécoslovaque 1936—1960*. Praha 1960, s. 407—420; tenże: *L'histoire de la science et de la technique en Tchécoslovaquie w: Acta historiae rerum naturalium nec non technicarum* 1, 1965, s. 171—192, które ukazały się w ogólnych bibliografiach czeskiej historii 30-lecia. Szczególną uwagę należy zwrócić na zupełnie nowe opracowanie przygotowane na międzynarodowy kongres historyków nauki, który obradował w sierpniu 1981 r. w Bukareszcie. (Hana Barvíková — Mária Hróchová: *Czechoslovak History of Science. Selected Bibliography 1970—1980*. Prague 1981, 214 s.) Bibliografia ta rejestruje najważniejsze pozycje literatury czeskiej i słowackiej, poświęconej historii nauki i techniki, wydane w ciągu ostatnich dziesięciu lat. Opracowano ją w Zakładzie Historii Nauk Przyrodniczych i Techniki Instytutu Historii ČSAV w Pradze. Wiele interesujących tytułów przynosi także bibliografia, rejestrująca prace czeskich historyków nauki i techniki opublikowane za granicą¹⁵.

¹⁵ Bibliografie zahraničních a cizojazyčných publikací z dějin přírodních věd, lékařství a techniky. Práce našich autorů, vyšly v letech 1966—1968. „Zprávy Čs. společnosti pro dějiny věd a techniky”, č. 13(33), 1969, s. 72—78.

W ciągu ostatnich dziesięcioleci opracowano w Czechosłowacji również wiele cząstkowych bibliografii, obejmujących historię poszczególnych dziedzin techniki lub jeszcze węższą problematykę, a także bibliografie prac poszczególnych wybitnych uczonych i wynalazców. Oczywiście — tych wszystkich bibliografii nie można tu przytoczyć. Warto natomiast odnotować, że przed kilku laty zaczęły rozwijać się pomyślnie prace bibliograficzne w periodyku „Ars vitraria”, wydawanym przez Muzeum Szklarskie i Sztucznej Bizuterii w Jabloncu nad Nysą. Publikowano w nim informacje bibliograficzne o wszelkiej nowej literaturze poświęconej historii czeskiego przemysłu szklarskiego. Niestety, po obiecującym początku, wydawanie periodycznych zestawień bibliograficznych zostało obecnie zahamowane¹⁶.

Również z zakresu historii czechosłowackiego rolnictwa ukazały się stosunkowo liczne zestawienia bibliograficzne, rejestrujące zarówno literaturę dawną, jak i nową¹⁷.

Warto także zwrócić uwagę na jeszcze jedno interesujące przedsięwzięcie zainicjowane w latach 70-tych przez Narodowe Muzeum Techniczne w Pradze. Były tu mianowicie spisywane i gromadzone dane bibliograficzne o wszystkich czeskich czasopismach technicznych i przemysłowych, jakie ukazywały się od I połowy XIX w. Czasopisma te należą do dnia dzisiejszego do najlepszych źródeł, z jakich czerpać mogą czechosłowaccy histo-

¹⁶ Černá, N.: *Bibliografie českého (československého) sklárství za léta 1959—1964*. W: „Ars vitraria”, 1, 1966, s. 135—154; kontynuacja za lata 1965—1966 tamże, 2, 1968, s. 145—156. Kontynuacja, obejmująca lata 1967—1969, tamże, 5, 1974, s. 150—162. Zapisy poświęcone czechosłowackiemu przemysłowi szklarskiemu przytacza także *Česká uměleckohistorická bibliografie*, którą opracowują M. Nešlehová i J. Vildová z Instytutu Teorii i Historii Sztuki Czechosłowackiej Akademii Nauk. Bibliografia ukazuje się od r. 1971. W roku 1975 do zespołu przyłączył się F. Kresák z Instytutu Sztuki Słowackiej Akademii Nauk, przy czym tytuł publikacji został zmieniony na *Československá uměleckohistorická bibliografie*. W 8 dotąd wydanych tomach czytelnik znajdzie również zapisy z historii architektury, urbanistyki, włókiennictwa, ceramiki i in. Dotychczas wydano następujące zeszyty: 1, 1971, 55 ss.; 2, 1972, 53 ss.; 3, 1973, 67 ss.; 4, 1974, 63 ss.; 5, 1975, 116 ss.; 6, 1976, 106 ss.; 7, 1977, 108 ss.; 8, 1978 (1980), 110 ss.

¹⁷ Střesková, J. i zespół: *Bibliografie československých dějin zemědělství a lesnictví z let 1953—56*. W: „Sborník ČSAZV — historie a muzejnictví”, 2(30), 1957, s. 213—242; podobnie w odniesieniu do roku 1957 J. Střesková tamże, 3(31), 1958, s. 139—160; Šmelhaus, V.: *K počátkům zemědělské literatury*. W: „Vědecké práce Zemědělského muzea”, 1964, s. 167—175; Jurkovič, M.: *Slovenská poľnohospodárska bibliografia — doterajšie snahy a perspektívy do budúcnosti*. W: „Agrikultúra”, 2, 1964, s. 295—302; również *Slovenská poľnohospodárska bibliografia až do r. 1915*. W: „Prameny historie zemědělství a lesnictví”. 5, 1968; Frič, J.: *Stará lesnická a myslivecká literatura v knihovně Čs. zemědělského muzea*. W: „Agrikultúra”, 4, 1965, s. 273—276; Šmelhaus, V.: *Bibliografie publikací Československého zemědělského muzea*. W: „Vědecké práce Československého zemědělského muzea”, 6, 1966, s. 273—284; również: *Bibliografie publikací Zemědělského muzea za léta 1966—1971*. W: „Vědecké práce Zemědělského muzea”, 12, 1972, s. 287—298; również: *Stručný přehled odborné literatury zemědělské jako prameny pro studium dějin čs. zemědělství v období feudalismu*. W: „Vědecké práce Zemědělského muzea”. 16, 1977, s. 121—134; Kuttelvašer, Z. — Hliněná, E.: *Bibliografie vinařských časopisů v českých zemích z let 1879—1945*. Praha, Zemědělské muzeum — ÚVTEI 1977, 372 ss.

rycy techniki. Niestety o wielu z tych czasopism niemal całkowicie zapomniano. Dlatego właśnie ich bibliografia może się z powodzeniem przyczynić do znacznego zwiększenia ilości materiałów źródłowych w tej dziedzinie. Dotychczas wydano w 1972 r. *Historický soupis časopisů z oboru dopravy v českých zemích* — opracowany przez J. Jilkovą. Obecnie przygotowuje się analogiczny spis czasopism poświęconych produkcji tekstylnej. W kartotekach, znajdujących się w Narodowym Muzeum Technicznym, zgromadzono już także wiele tytułów czasopism z innych dziedzin techniki.

*
*   *
*

W niniejszym przeglądzie chciałam zwrócić uwagę przede wszystkim na bibliograficzne opracowania publikacji z zakresu historii techniki. Należy jednak podkreślić, że niezależnie od korzystania z tych specjalnych bibliografii, badacze bardzo często sięgają także do bibliografii szerszych, zwłaszcza do zestawień literatury, dotyczącej historii przemysłu i historii poszczególnych zakładów przemysłowych. Nie można tu wymienić większości tytułów tych bibliografii, lecz warto zwrócić uwagę przynajmniej na najważniejsze z nich. Często w literaturze, traktującej o rozwoju przemysłu i dziejach zakładów produkcyjnych, można znaleźć wiele cennych materiałów, odnoszących się również do historii techniki¹⁸.

W latach powojennych również w Słowacji opracowano dobrze prze-myślane prace bibliograficzne z zakresu historii techniki. Niejednokrotnie

¹⁸ Rys, J.: *Učíme se z minulosti techniky. Knihy o našich vynálezcih a dějinách techniky*. Praha 1957; Vacina, L.: *Průmysl Východočeského kraje 1945—1974. Výběrová bibliografie*. Hradec Králové 1975; Klepl, J.: *Literatura o dějinách závodů*. „Časopis společnosti přátel starožitností”, 67, 1959, w. 239—243; Horská-Vrbová, P.: *Dějiny průmyslových závodů v naší současné historické literatuře*. „Čs. časopis historický”, 7, 1959, s. 308—314; Myška, M.: *Literatura k dějinám průmyslové výroby a dělnického hnutí na Moravě a ve Slezsku v letech 1956—1958*. „Časopis Společnosti přátel starožitností”, 67, 1959, s. 51—62; Myška, M. — Novotný, K.: *Přehled literatury o dějinách průmyslu a dělnické třídy v českých zemích za léta 1956—1959*. Opava 1961. 43 ss.; Myška, M.: *Literatura k dějinám průmyslové výroby a dělnické třídy na Moravě a ve Slezsku v letech 1959 a 1960*. „Časopis Společnosti přátel starožitností”, 69, 1961, s. 109—121; również: *Literatura k dějinám průmyslové výroby, dělnické třídy a Komunistické strany Československa na Moravě a ve Slezsku v roce 1961*. „Časopis Společnosti přátel starožitností”, 70, 1962, s. 171—185; Vytiska, J.: *Práce o dějinách průmyslových závodů. (Na Moravě a ve Slezsku)*. „Časopis Moravského musea”, 80, 1961, s. 325—335; Palivec, V.: *Dějiny průmyslových závodů, podniků a příslušných průmyslových odvětví. Přehled knižní produkce z let 1945—1961*. Praha 1962, 59 ss.; Krautová, E.: *Bibliografie dějin závodů v ČSSR v letech 1960—1964*. W: *Dějiny závodů v ČSSR*. Praha 1965, s. 110—119; Lehár, B.: *Dějiny závodů v ČSSR a hlavní výsledky jejich zpracování v letech 1958—1964*. W: *Dějiny závodů v ČSSR*. Praha 1965, s. 11—24; Kubíček, J.: *Bibliografie k dějinám průmyslových závodů v jihomoravském kraji*. Brno 1966; Vytiska, J.: *Přehled literatury o dějinách průmyslových závodů na území ČSSR za léta 1965—1967*. „Zprávy Komise pro dějiny závodů v ČSSR”, nr 18, 1969, s. 2—78; Kraváček, F. — Kubíček, J. — Vaňák, B.: *Bibliografie k dějinám průmyslových závodů v Severomoravském kraji*. Olomouc 1970. 250 ss. Od roku 1970 vychází „Zpravodaj

pod względem systematyczności wyprzedziły one podobne przedsięwzięcia w Czechach. I tak np. kiedy w 1962 r. staraniem Słowackiej Akademii Nauk zaczęto wydawać *Z dějin vied a techniky na Slovensku*, już w pierwszym jej numerze ukazało się w opracowaniu A. Škorupovej retrospektywne zestawienie bibliograficzne, obejmujące 15 powojennych lat¹⁹.

W kolejnych numerach tej publikacji stopniowo periodycznie ukazywały się bibliografie z tej samej tematyki, dotyczące poszczególnych lat lub okresów dwuletnich²⁰.

Ponadto w trzecim tomie publikacji *Z dějin vied a techniky na Slovensku* M. Hrochová i V. Jančovič opublikowali szeroki retrospektywny przegląd literatury z całego okresu międzywojennego w cennym opracowaniu pt. *Výberová bibliografia k dejinám prírodných vied, medicíny a techniky na Slovensku za roky 1918—1938*²¹. Dzięki tym wszystkim zestawieniom bibliograficznym słowaccy badacze historii techniki mają dziś do dyspozycji w obszernym wyborze przegląd podstawowej literatury z tej dziedziny, wydanej w latach 1918—1976. Do kolejnych tomów wymienionego wydawnictwa, które mają się ukazać w przyszłości, przygotowano już zestawienia bibliograficzne obejmujące następne lata; odpowiednie kartoteki znajdują się w Zakładzie Historii Nauki i Techniki Instytutu Historycznego Słowackiej Akademii Nauk w Bratysławie.

Powstała tu ponadto jeszcze inna, obszerna publikacja, ujmująca systematycznie wszystkie prace, których autorami byli słowaccy lub w Słowacji pracujący przyrodnicy, lekarze, technicy i wynalazcy — od średniowiecza aż do 1850 r. Jest to *Bibliografia prírodných, lekárských a technických vied na Slovensku do roku 1850* (t. I—II, Martin 1976, 747 i 316 ss.) którą opara-

---

Komise pro dějiny závodů v ČSSR”, który w swoich 8 dotychczas wydanych numerach regularnie zamieszcza obszerną rubrykę z recenzjami literatury poświęconej historii zakładów przemysłowych. Wiele informacji o literaturze poświęconej historii przedsiębiorstw zawiera również *Bibliografie čsl. historie*, która rejestruje literaturę wydaną w latach 1955—1965—1971, oraz *Historiografie v Československu 1970—1980*. *Výberová bibliografie Ústavu čsl. a světových dějin ČSAV* — wydana w ubiegłym roku w związku z kongresem historycznym w Bukareszcie.

¹⁹ Škorupová, A.: *Výberová bibliografia k dejinám prírodných vied, medicíny a k dejinám techniky, priemyslu a tažby nerastov na Slovensku zaroky 1961—62* tamże, 2, 1963, s. 279—284; a techniky na Slovensku”, 1, 1962, s. 281—292.

²⁰ Škorupová, A.: *Výberová bibliografia k dejinám prírodných vied, medicíny, a k dejinám techniky, priemyslu a tažby nerastov na Slovensku za roky 1961—62* tamże 2, 1963, s. 279—284; za lata 1962—63 tamże, 3, 1964, s. 353—361; za lata 1963—64 tamże, 4, 1966, s. 313—322; za lata 1965—66 tamże, 5, 1969 s. 514—526; Škorupová, A.: *Výberová bibliografia k dejinám prírodných vied, medicíny a techniky na Slovensku, uverejnenej v rokoch 1967—1969*, tamże, 7, 1974, s. 518—534; Škorupová, A. — Hrochová, M.: *Výberová bibliografia k dejinám prírodných vied, medicíny, farmácie a techniky na Slovensku za rok 1970 a 1971*, tamże 7, 1974, s. 518—534; Škorupová, A. — Hrochová, M.: *Výberová bibliografia k dejinám prírodných vied, medicíny a techniky na Slovensku za roky 1972—1974*, tamże, 8, 1977, s. 428—446; Hrochová, M.: *Výberová bibliografia k dejinám prírodných vied, medicíny a techniky na Slovensku za r. 1975 až júl 1976 a doplnky*, tamże, 9, 1979, s. 495—504.

²¹ Tamże, 3, 1964, s. 335—353.

cowali J. Tibenský, M. Hrochová i M. Mauerová. Tom pierwszy ma charakter bibliografii osobowo-podmiotowej, a tom drugi — bibliografii przedmiotowej. Obecnie przygotowuje się w Słowacji analogiczne zestawienie bibliograficzne obejmujące okres po 1850 r.

Oczywiście i w Słowacji powstało wiele bibliografii cząstkowych, które rejestrują piśmiennictwo odnoszące się do poszczególnych problemów, dziedzin i gałęzi techniki. Możemy tu przytoczyć tylko niektóre z nich²². Warto ponadto zwrócić uwagę na fakt, że Muzeum Górnicze w Bańskiej Szczawnicy już od 1967 r. wydaje *Zborník Slovenského banského múzea*, w którego 10 opublikowanych dotąd tomach znaleźć można kilka dobrych, pożytecznych przeglądów bibliograficznych, poświęconych historii górnictwa, które niegdyś rozstawiło słowacką ziemię.

W niniejszym opracowaniu nie można było wymienić wszystkich zestawień bibliograficznych, dotyczących historii techniki, jakie dotąd ukazały się w Czechosłowacji²³. W każdym razie trzeba chyba stwierdzić, że istnieje wystarczająco wiele opracowań bibliograficznych, na podstawie których badacze w kraju i zagranicą mogą stworzyć całościowy obraz dotychczasowej twórczości czeskich i słowackich historyków techniki. Obecnie opracowuje się następne zestawienia bibliograficzne, poza tym zainteresowani badacze korzystać mogą z zapisów kartotekowych, znajdujących się w najważniejszych wymienionych tu instytucjach i innych placówkach, jak m.in. zajmują się opracowywaniem bibliografii. Należą do nich m.in. Zakład Historii Przyrodoznawstwa i Techniki Instytutu Historii Czechosłowackiej Akademii Nauk w Pradze; Narodowe Muzeum Techniczne i Muzeum Rolnictwa w Pradze; Instytut Historyczny Słowackiej Akademii Nauk w Bratysławie; muzea w Nitrze i Bańskiej Szczawnicy.

Recenzent: Karel Černý
(Praha)

---

²² Kříž, J.: *Výberová bibliografia sociálneho hnutia baníkov v Banskej Štiavnici od roku 1525—1918*. W: „Sborník Slovenského banského múzea”, 3, 1967, s. 220—224; Kubíni, J.: *Bibliografia štúdií a článkov z dejín baníctva na Slovensku z československých periodik v r. 1945—1966*. Tamże, s. 209—219.

²³ Dalsze szczegóły na temat czeskich i słowackich bibliografii — poświęconych historii techniki — przynosi praca J. Jilkovej: *Vývoj bibliografie k dějinám techniky a Národní technické muzeum*. W: *Národní technické muzeum 1908—1951—1971*. Sborník k 20. výročí postátnění. 2. Studijní činnost. Praha 1970, s. 155—194.

Я. Илькова

БИБЛИОГРАФИЯ ПО ИСТОРИИ ТЕХНИКИ В ЧЕХОСЛОВАКИИ

В статье приводятся сведения о всех важнейших библиографиях по истории техники, которые издавались на территории сегодняшней Чехословакии с конца XIX в. вплоть по настоящее время. Автор напоминает первые значащие попытки составления библиографии исторических монографий, посвященных развитию техники и промышленности, учитывая также известную библиографию В. Геке от 1893 г. В статье приводятся различные списки технической литературы конца XIX — начала XX вв., которые охватывали всю тогдашнюю литературу по этому вопросу, и сегодня представляют собой ценный исторический источник. Правда, в междувоенные годы в Чехословакии начали составлять несколько библиографий, в рамках этого мероприятия были подготовлены обширные списки нескольких тысяч публикаций, однако эти библиографии никогда не печатались и сегодня исследователи могут пользоваться ими лишь в архиве Национального Технического музея в Праге.

Основная часть статьи посвящается библиографиям, опубликованным в Чехии и Словакии с конца второй мировой войны по сегодня. Читатель найдет здесь сведения об общих списках технической литературы — книжных изданий и журнальных статей. Автор, однако, больше места отводит специлистическим библиографиям, которые тщательно фиксируют чешскую и словацкую литературу по развитию техники. В статье перечислены разные библиографии, как ретроспективные, так и периодические, охватывающие книги и журналы, выпускаемые в настоящее время. Автор упоминает также о частичных библиографиях, фиксирующих литературу по отдельным отраслям техники.

В заключении кратко представляются планы некоторых предпринимаемых сейчас библиографий и перечисляются основные научные центры, в которых историки техники могут — благодаря даже составляемым там каталогам — следить за новейшей литературой по этому вопросу.

Jaroslava Jilková

BIBLIOGRAPHIE DER GESCHICHTE DER TECHNIK IN DER TSCHECHOSLOWAKEI

Der Artikel informiert den ausländischen Leser über alle wichtigsten bibliographischen Bearbeitungen, die auf dem Gebiet der gegenwärtigen Tschechoslowakischen Sozialistischen Republik seit der Wende des vorigen Jahrhunderts bis zu den heutigen Zeiten erschienen sind. Er erinnert an die ersten bedeutenden versuche der Anfertigung einer Bibliographie der historischen Publikationen, die der Entwicklung der Technik und der Industrie bis zu der bekannten Bibliographie von W. Hieke aus dem Jahre 1893 gewidmet sind. Es werden hier auch verschiedene Verzeichnisse der technischen Literatur aus der Wende des Jahrhunderts angeführt, die damals die gesamte neuzeitliche Literatur aus diesem Gebiet umfassten, heute dagegen eine wertvolle historische Quelle darstellen. In den Zwischenkriegsjahren begann man in der Tschechoslowakei zwar mit einigen wichtigen bibliographischen Vorhaben, in deren Rahmen Verzeichnisse von vielen tausend Titeln angefertigt wurden, aber sie wurden nicht veröffentlicht und heute können die Forscher ausschliesslich im Archiv des Technischen Nationalmuseums in Praha von ihnen Gebrauch machen. Der wesentlichste Teil des Artikels ist den in den tschechischen Landen und in der Slowakei seit Ende des Zweiten Weltkrieges bis zum heutigen Tage veröffentlichten bibliographischen Verzeichnungen gewidmet. Der

Leser findet hier Informationen über allgemeine Verzeichnisse der in Gestalt von Büchern und in Zeitschriften veröffentlichten Literatur, die sich mit der Geschichte der Technik befasst, aber vor allem wird in diesem Teil des Artikels eine Reihe von spezialistischen Bibliographien besprochen, die auf ausführliche Weise die tschechische und slowakische Literatur, die der Entwicklung der Technik gewidmet ist, registrieren. Im Artikel werden verschiedene retrospektive Bibliographien und periodische Bibliographien erwähnt, die Arbeiten aus neuzeitlich herausgegebenen Büchern und Zeitschriften umfassen. Kurz wird an einige Teilbibliographien erinnert, die sich auf die einzelnen Zweige der Technik beziehen. Im Schlussteil des Artikels wurden die Pläne von einigen gegenwärtig geführten bibliographischen Arbeiten in Umrissen besprochen sowie die wichtigsten wissenschaftlichen Zentren erwähnt, in denen die interessierten Forscher — dank der geführten Kartotheken — wenigstens die neueste Literatur aus diesem Gebiet verfolgen können.